

УДК 330.16

*Шеленко Д. І.,
канд. екон. наук, доцент кафедри обліку і аудиту,
ДВНЗ “Прикарпатський національний університет
ім. В. Стефаника”*

“УКЛАД” ЯК СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА КАТЕГОРІЯ ТА ЙОГО ХАРАКТЕРНІ РИСИ

Постановка проблеми. Сучасні умови економічних процесів в Україні характеризуються динамічними змінами та розвитком укладів, одні набувають більшого поширення та проходять етап становлення, а інші поступово зникають. Уклади функціонують не відокремлено, а кожен із них виступає як складова системи аграрного розвитку, якій притаманна стратегія.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний вклад у дослідження проблем укладоутворення зробили науковці України: В. Х. Брус, О. Г. Булавка, Л. М. Запша, В. В. Зіновчук, О. В. Крисальний, І. В. Прокопа, В. П. Рябоконт, В. М. Скупий, П. Т. Саблук, Л. В. Шевченко, О. М. Шестопаць, Л. О. Шепотько, В. В. Юрчишин, а також російські вчені: В. П. Арашук, В. Р. Боев, В. А. Добринін, А. А. Ніконов, О. О. Фролова, А. Є. Шамін, Ш. І. Шаріпов, А. А. Шутькова та ін. Однак є ще потреба у поглибленні системного тлумачення суті “уклад”, особливо в умовах пореформеного розвитку сільського господарства.

Слід зазначити, що дана проблема, попри чисельні публікації в літературі, ще далека від розв’язання. Саме системне дослідження поняття “уклад”, яке часто використовується науковцями повинно бути введено в когорту важливих.

Постановка завдання. Актуальність визначених питань та необхідність більш глибоких і всебічних досліджень механізму становлення та розвитку укладів за допомогою об’єктивних і суб’єктивних передумов із врахуванням специфічних умов аграрного сектора зумовила вибір теми та завдань статті. Основною метою проведених в даній статті досліджень було застосування системності до проблем укладоутворення в аграрному секторі. В процесі дослідження використовувались загальновідомі методи аналізу і синтезу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Здійснюючи дослідження розвитку та становлення поняття уклад, необхідним буде застосування нового підходу до тлумачення даного поняття.

Відповідно до трактувань поняття уклад, які давалися вченими, або наведені в енциклопедіях, чи словниках бралися до уваги та використовувалися різні словосполучення, що об’єднували певні ключові слова. Це можна пояснити, з одного боку, періодом, коли таке визначення наводилося, а з

іншого – мету, яку автори ставили перед собою, даючи дане визначення.

Дослідження основних підходів до трактування категорії уклад дозволило нам систематизувати дані поняття з виділенням певних ключових слів наукової думки.

У щомісячному літературно-політичному виданні “Русская мысль” [1] ще у XIX ст. за 1894 р. уклад розглядався, як широке коло явищ, яке включає структуру господарства, уклад, життя, сім’ї і т.д.

У різних словниках іноземних мов поняття уклад трактується як “суспільно-економічний уклад”, “господарський уклад”, “уклад життя”. Таке трактування засвідчує про приналежність цієї категорії, чого вона стосується [2; 3].

Узагальнене трактування поняття укладу дав В. І. Даль. Він вбачав у цій категорії навіть фізичний (уречевлений) стан. За його словами уклад може відповідати “пристрою”, “закладу”. Автор прирівнює також уклад як устав чи порядок [4, с. 482].

Частина авторів при визначенні поняття “уклад” також використовують ключове слово “порядок”. Словник української мови уклад подає як “порядок, який був установлений або склався” [5].

Новий тлумачний словотворний словник російської мови подає поняття “укладу” як “порядок встановлений давно, чи той, що встановлено тепер в організації будь-чого” [6].

Низка авторів в основу визначення “укладу” брали суто “виробничі відносини”.

У Радянському енциклопедичному словнику уклад подається як “система виробничих відносин: патріархального, дрібнобуржуазного, рабовласницького, капіталістичного, соціалістичного типу” [7].

Є. С. Строїв [8, с. 539] визначення “укладу” наводить, як “постійно змінна розвиваюча чи занепадаюча система виробничих відносин в межах конкретного виду виробничо-господарської діяльності індивідуума, яка випробувала на собі дію різних новацій, які включаються в поняття уклад внаслідок дій певних людей або за допомогою системи державних організацій”.

У визначенні Ю. І. Семенова [9, с. 26] зазначено, що уклад – це “сукупність виробничих стосунків, що склалися, сформувалися та утворюють одну особливу, проте самостійну, відмінну від інших систему громадського господарства”.

Частина авторів включають до визначення “укладу” поряд із виробничими відносинами також форми виробництва, форми господарювання, власність.

Велика радянська енциклопедія [10, с. 533] уклад розглядає, як “цілісну форму виробничих відносин певного типу, яка утворює суспільну форму виробництва та різні форми господарювання, що існують у певній суспільно-економічній формації”.

А. Е. Романов, А. Ф. Серков, В. П. Арашуков [11, с. 47] – “система виробничих відносин, пов’язаних з різними формами господарювання та власністю”.

Розгляд поняття “уклад” відображало політичну сутність тодішньої суспільно-політичної формації і, можливо, тому не охоплювали відносин власності, як найважливішого елемента виробничих відносин. Тоді вважалося, що проблему власності було вирішено. Держава визнавалася власником усіх економічних (матеріальних) надбань суспільства, включаючи землю. Ймовірно з цих міркувань у визначення “укладу” категорія власності не відносилась.

Ключовим словами у визначенні “укладу” в деяких джерелах надається: типу господарства, формі власності та виробничим відносинам.

Г. В. Баланюк [12, с. 319] уклад трактує, як виробничі відносини, які діють певний проміжок часу з відповідними притаманними йому формами господарювання та власністю на землю і майно.

У Короткій економічній енциклопедії [13, с. 376] та Інтернет порталі Вікіпедія [14] уклад характеризується, як “тип господарства, який заснований на визначеній формі власності на засоби виробництва та виробничі відносини, які виникають в ході цього виробництва”.

Як історичну стадію розвитку кожного окремого способу праці дає трактування укладу А. Текслер [15, с. 190].

О. А. Фролова розглядала уклади на стадіях розвитку суспільства: дореволюційний (поміщицький уклад діяв виключно в грошово-ринкових відносинах, а селянський уклад функціонував в режимі натурального або натурально-ринкового господарювання); радянський уклад (подавався, як різні форми господарювання суспільного господарства, основою яких були ті чи інші форми власності) [16, с. 24-26].

Ключове слово “система” в основу визначення “укладу” поклав В. Х. Брус: “складна соціальна система, якій притаманна сукупність сутнісних соціальних характеристик” [17, с. 25].

Отже “уклад” є широким поняттям, оскільки він охоплює не тільки виробничі відносини та порядок, який склався, а й систему розвитку та функціонування, тобто певну стадію розвитку виробництва. Низка науковців розглядають його суспільно-політичні аспекти, а інші тільки виробничі характеристики укладів.

Існування різних укладів може вважатися стратегічним напрямком для створення цивілізованого сільського господарства на селі. Саме тому уклад буде виступати як такий, який формується в певних суспільно-політичних умовах пореформеного розвитку аграрної сфери.

З цих міркувань викладені вище визначення складають основу виникнення і розвитку укладів, які склали теоретичну основу і виступають початковою точкою для подальших досліджень у

агропромисловій сфері.

Дослідивши різні точки зору, зроблено висновок, що категорія “уклад” з моменту зародження перших ідей до сучасності пройшла досить тривалий і нелегкий шлях розвитку і має право на дослідження, системний розвиток та визнання як самостійної сфери економічних знань, яка буде характеризуватися наявністю предмету, об’єктів, методів та методології дослідження.

З огляду на вищесказане, є підстави розглядати уклад, як соціально-економічну й виробничо-господарську систему аграрного сектору економіки з властивими їй, у кожному конкретному випадку, цільовим призначенням, функціями й механізмами системного розвитку з певними укладоутворюючими складовими.

Однією з можливих організаційних структур ринкового типу, яка сприятиме розвитку аграрного сектора, виробництву конкурентоспроможної продукції та виходу на зовнішні ринки є розвиток сільськогосподарського укладу.

Розглядаючи сільськогосподарський уклад як соціально-економічну категорію, доцільно виокремити його характерні риси:

- можливість маневрування фінансовими ресурсами та налагодження взаєморозрахунків між сільськогосподарськими підприємствами;
- можливості активізації інвестиційного процесу;
- зниження собівартості продукції шляхом збільшення обсягу продаж та підвищення продуктивності праці.

Сільськогосподарському укладу в Україні належить перспектива не лише через його важливість, але й через те, що він сприяє розвитку середніх підприємницьких укладів. Отже здобутки сільськогосподарського укладу мають бути з орієнтирами на майбутній їх розвиток.

Узагальнення дефініції “уклад” в сільському господарстві подано на рисунку 1.

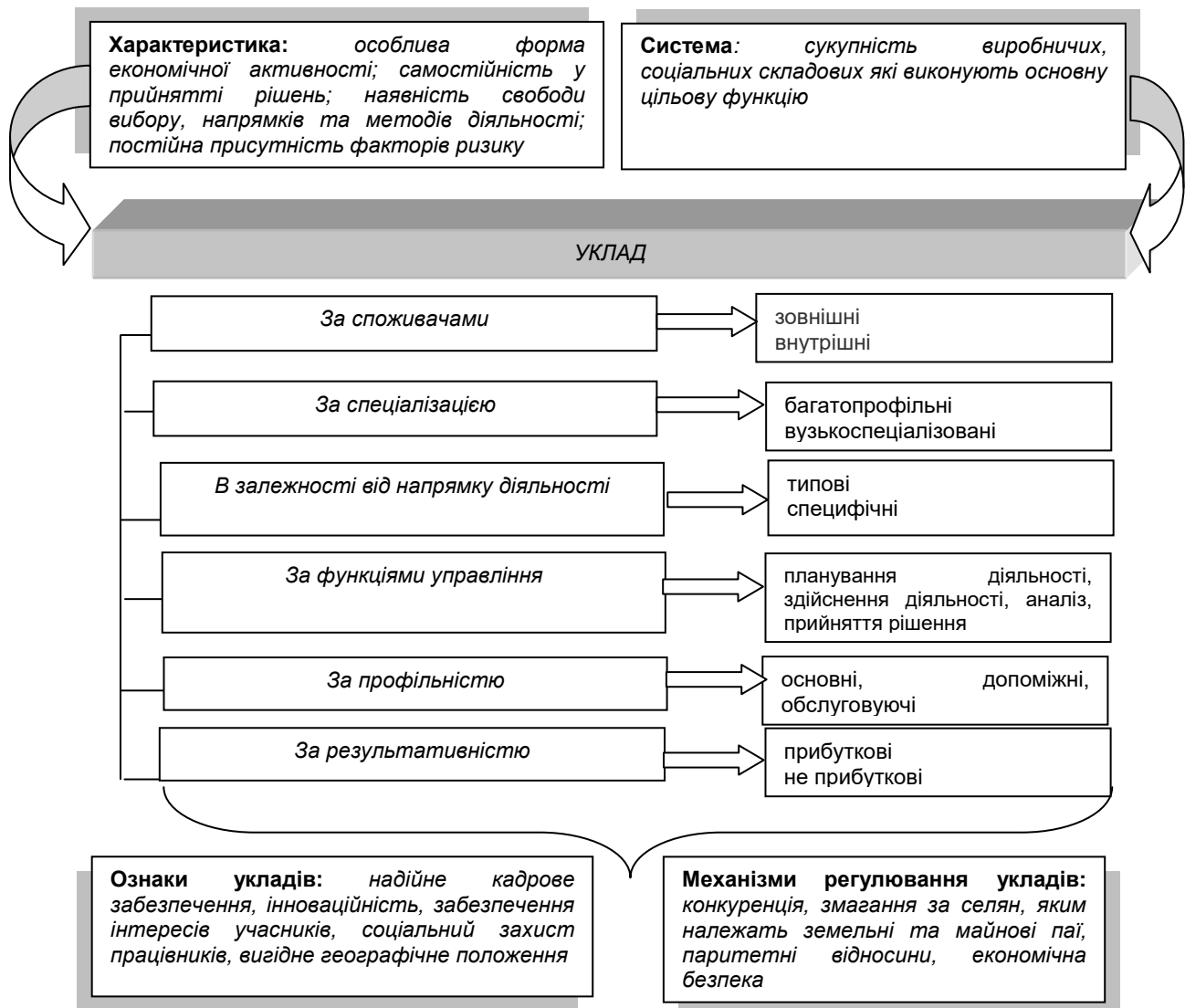

Рис. 1. Узагальнення дефініції “уклад” в сільському господарстві

Джерело: розроблено автором

Для нормального розвитку укладів потрібна система принципів, яка не може функціонувати сама по собі (всі складові системи повинні бути у взаємозв'язку і взаємозалежності). Кожен з укладів посідає певне відведене йому місце, тобто створення та діяльність укладів, а зокрема сільськогосподарського, має вагоме соціально-економічне значення, яке полягає в успішному функціонуванні такої форми господарювання, яка забезпечить:

- організацію ведення сільськогосподарського виробництва;
- створення певних соціальних гарантій;
- формування ефективного економічного середовища, яке б сприяло розвитку сільського господарства;
- оцінку можливостей працівників укладів для реалізації своїх здібностей у підвищенні ефективності укладу;
- мінімізацію ризиків та зміцнення слабких ланок в укладі;
- успішні конкурентні переваги;
- бачення майбутнього за сільськогосподарським укладом;
- розширення можливостей для маневру.

Слід акцентувати увагу на тому, що за час аграрних перетворень, починаючи з 1991 р., не вдалося забезпечити сукупну дію всіх складових форм господарювання, направлених на стійкий рівень розвитку сільського господарства.

Розвиток укладів відіграє головну роль у формуванні й розвитку аграрної політики держави. Їх оптимальна кількість на сільській території забезпечуватиме створення додаткових робочих місць й можливість заробітку для селян, охорону й раціональне землекористування тобто стабільне економічне зростання, а далі й поступальний розвиток регіону. Це можливо за рахунок підвищення ролі сільськогосподарських укладів та індивідуального розвитку кожного з них.

Висновки з проведеного дослідження. Поєднання різних укладів в систему повинно бути органічним та мати позитивний вплив на соціоекономічний характер діяльності на селі. Це своєю чергою має забезпечити бажаний результат усвідомлення місця і ролі укладів в системі аграрного розвитку. На нашу думку, характерними рисами укладів є їх багатогранність, об'єктивність, системність та соціально-економічний характер.

Системне розуміння поняття “уклад” дозволило нам згрупувати різні точки зору у розкритті даного тлумачення та охарактеризувати їх ознаки. Подальші дослідження розвитку укладів дозволять виробити індивідуальні підходи до дослідження сільськогосподарського укладу.

Бібліографічний список

1. Русская мысль. – М. : 1894. Т. 5. С. 229–230. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.knigafund.ru/books/25400/read#page229>.
2. Большой французско-русский и русско-французский словарь [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dic.academic.ru/dic.nsf/fre_rus/123798/%D1%83%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%B4.
3. Concise Oxford Russian Dictionary / Ред. М. Уилер, Б. Унбегаун, П. Фалла. – М. : “Весь Мир”, “Инфра-М”, 2005. – С. 437.
4. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка. В 4-х т. / В. И. Даль. – М. : Рус. язык, 1989-1991. – 2800 с.
5. Словник української мови. В 11 т. – Т. 10. – 1979 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/uklad>.
6. Новый толково-словообразовательный словарь русского языка / под. ред. Т. Ф. Ефремова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://poiskslov.com/word/%D1%83%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%B4/>
7. Советский энциклопедический словарь. – М. : Советская энциклопедия. – 1984. – 1600 с.
8. Многоукладная аграрная экономика и российская деревня / под ред. Е. С. Строева. – М. : Колос, 2001. – 539 с.
9. Семёнов Ю.И. Категория “общественно-экономический уклад” и её значение для философской и исторической наук / Ю.И. Семёнов // Философские науки. – 1964. – № 3. – С. 25-33.
10. Большая Советская энциклопедия. Т. 26. – М. : Советская энциклопедия. – 1977. – 622 с.
11. Романов А. Е. Концепция развития многоукладной экономики аграрного сектора России / А. Е. Романов, А. Ф. Серков, В. П. Арашуков. – М. : ВНИИСХ. – 1993. – 47 с.
12. Баланюк Г. В. Сутність поняття “уклад” та “різноукладність” / Г. В. Баланюк // Інноваційна економіка. – 2012. – № 6 [32]. – С. 317-320.
13. Вечканов Г.С. Краткая экономическая энциклопедия: [энциклопедия] / Г. С. Вечканов, Г.Р. Вечканова, В. Т. Пуляев. – СПб : Петрополис, 1998. – 508 с.
14. Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ru.wikipedia.org/wiki/Экономический_уклад.
15. Таксер А. Проблемы общественно-экономической формации (под знаменем марксизма) / А. Таксер. – М. – 1932. – Т 1. – С. 190-191.

16. Фролова О. А. Развитие форм хозяйствования в многоукладной аграрной экономике: теория, методология, практика: дис. на соискание ученой степени доктора экономических наук, спец. 08.00.05. / О. А. Фролова. – Княгинино, 2011. – 310 с.

17. Брус В. Х. Развитие різноукладності у сільському господарстві регіону: дис. на здобуття ступеня канд. екон. наук: 08.07.02 / В. Х Брус. – К. – 2002. – 162 с.

References

1. *Russkaya mysl* [Russian thought] (1894), Vol. 5, pp. 229–230, Moscow, Russia, available at: <http://www.knigafund.ru/books/25400/read#page229> (access date November 02, 2017).

2. “Great French-Russian and Russian-French dictionary”, available at: http://dic.academic.ru/dic.nsf/fre_rus/123798/%D1%83%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%B4. (access date February 02, 2018).

3. Uylar, M., Unbehaun, B., and Falla, P. (2005), *Concise Oxford Russian Dictionary*, “All World”, “Infra-M”, Moscow, Russia.

4. Dal, V.I. (1989-1991). *Tolkovyy slovar, zhivogo velikoruskogo yazyka* [Explanatory dictionary of the living Great Russian language], Russkiy yazyk, Moscow, Russia, 2800 p.

5. *Slovnnyk ukrainskoi movy* [Dictionary of the Ukrainian language] (1979), Vol. 10, available at: <http://sum.in.ua/s/uklad>. (access date January 02, 2018).

6. Efremov, T.F. “A new explanatory dictionary of the Russian language”, available at: <http://poiskslov.com/word/%D1%83%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%B4/> (access date January 02, 2018).

7. *Sovetskiy entsiklopedicheskiy slovar* [Soviet Encyclopedic Dictionary] (1984), Soviet Encyclopedia, Moscow, Russia.

8. Stroeve, E.S. (2001), *Mnogoukladnaya agrarnaya ekonomika i rossiyskaya derevnya* [Multistructural Agrarian Economics and the Russian Village], Kolos, Moscow, Russia.

9. Semyonov, Yu.I. (1964), “Category “socio and economic structure” and its significance for philosophical and historical sciences”, *Filosofskie nauki. Philosophical sciences*, no. 13, pp. 25-33.

10. *Bolshaya Sovetskaya entsiklopediya* [The Great Soviet Encyclopedia] (1977), (Vol. 26), Soviet Encyclopedia, Moscow, Russia.

11. Romanov, A.E., Serkov, A.F., and Arashukov, V.P. (1993). *Kontseptsiya razvitiya mnogoukladnoy ekonomiki agrarnogo sektora Rossii* [The Concept of Development of the Multi-Structural Economy of the Agricultural Sector of Russia], VNIISKH, Moscow, Russia, 47 p.

12. Balaniuk, H.V. (2012), “The essence of the concepts of “structure” and “heterogeneity”, *Innovatsiina ekonomika*, no. 6 [32], pp. 317-320.

13. Vechkanov, G.S., Vechkanova, G.R., and Pulyaev, V.T. (1998), *Kratkaya ekonomicheskaya entsiklopediya* [Brief Economic Encyclopedia], Petropolis, St. Petersburg, Russia, 508 p.

14. Wikipediia, available at: http://ru.wikipedia.org/wiki/Экономический_уклад (access date November 02, 2017).

15. Takser, A. (1932), *Problemy obshhestvenno-ekonomicheskoy formatsii (pod znamenem marksizma)* [Problems of the socio and economic formation (under the banner of Marxism)], Vol. 1, pp. 190-191, Moscow, Russia.

16. Frolova, O.A. (2011), “Development of forms of management in a heterogeneity agrarian economy: theory, methodology, practice”, Thesis abstract of Cand. Sc. (Econ.), 08.00.05, Knyaginino, Russia, 310 p.

17. Brus, V.Kh. (2002), “Development of Heterogeneity Agriculture of the Region”, Thesis abstract of Cand. Sc. (Econ.), 08.07.02, Kyiv, Ukraine, 162 p.

Шеленко Д.І. “УКЛАД” ЯК СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА КАТЕГОРІЯ ТА ЙОГО ХАРАКТЕРНІ РИСИ

Мета. Основною метою проведених в даній статті досліджень було застосування системності до проблем укладоутворення в аграрному секторі.

Методика дослідження. В процесі дослідження використано загальнонаукові та спеціальні методичні підходи та методи, зокрема: системний підхід – до розгляду поставленої проблеми; монографічний метод – при вивченні літературних джерел з досліджуваної проблеми; методи аналізу і синтезу – при розгляді різних точок зору у розкритті сутності поняття “уклад” і характеризованні його ознак, абстрактно-логічний метод – при формуванні висновків результатів дослідження.

Результати. Розкрито сутність поняття “уклад”, здійснено системний аналіз і порівняння трактувань даного поняття різними вченими. Системне розуміння поняття “уклад” у статті дозволило згрупувати різні точки зору у розкритті даного тлумачення та охарактеризувати їх ознаки. Обґрунтовано власне бачення сільськогосподарського укладу як соціально-економічної категорії. Доведено, що для ефективного розвитку укладів потрібна система принципів, яка не може функціонувати сама по собі (всі складові системи повинні бути у взаємозв'язку і взаємозалежності).

Наведено ознаки укладів, зокрема: надійне кадрове забезпечення, інноваційність, забезпечення інтересів учасників, соціальний захист працівників, вигідне географічне положення. Досліджено характеристику укладів: особлива форма економічної активності; самостійність у прийнятті рішень; наявність свободи вибору, напрямків

та методів діяльності; постійна присутність факторів ризику. Доведено, що розвиток укладів відіграє головну роль у формуванні аграрної політики держави. Виділено, що існування різних укладів може вважатися стратегічним напрямком для створення цивілізованого сільського господарства на селі.

Наукова новизна. Обґрунтовано, що оптимальна кількість укладів на сільській території забезпечуватиме створення додаткових робочих місць й можливість заробітку для селян, охорону й раціональне землекористування, стабільне економічне зростання, поступальний розвиток регіону.

Практична значущість. Одержані результати досліджень можуть бути використані при створенні різних організаційно-правових форм сільськогосподарських підприємств.

Ключові слова: сільськогосподарський уклад, відносини власності, уклад, організаційно-правові форми, економічна категорія, сільське господарство.

Shelenko D.I. "STRUCTURE" AS A SOCIAL AND ECONOMIC CATEGORY AND ITS CHARACTERISTIC FEATURES

Purpose. The main purpose of the research carried out in this article was the application of systematicity to the problems of the formation in the agricultural sector.

Methodology of research. In the process of research, general scientific and special methodological approaches and methods were used, in particular: the systematic approach – to the consideration of the problem; monographic method – when studying literary sources of the problem under study; methods of analysis and synthesis – when considering different points of view in the disclosure of the essence of the concept "structure" and its characteristic features, the abstract and logical method – when drawing conclusions from the results of the study.

Findings. The essence of the concept "structure" is revealed, systemic analysis and comparison of interpretations of this concept by different scientists are carried out. Systemic understanding of the concept "structure" in the article has allowed grouping of different points of view in the disclosure of this interpretation and to characterize their features.

The characteristics of the structure has been studied: a special form of economic activity; autonomy in decision making; availability of freedom of choice, directions and methods of activity; constant presence of risk factors. It has been proved that the development of the structures plays a major role in the formation of the state's agrarian policy. The existence of different structures can be considered as a strategic direction for the creation of civilized agriculture in the countryside.

Originality. The scientific novelty of the obtained results is to justify the fact that the optimal number of structures in the rural areas will create the additional jobs and the possibility of earning money for peasants, protection and rational land use, that is, stable economic growth, and further and progressive development of the region.

Practical value. The results of the research can be used to create various organizational and legal forms of agricultural enterprises.

Key words: agricultural structure, relations of ownership, structure, organizational and legal forms, economic category, agriculture.

Шеленко Д.И. "УКЛАД" КАК СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКАЯ КАТЕГОРИЯ И ЕГО ХАРАКТЕРНЫЕ ЧЕРТЫ

Цель. Основной целью проведенных в данной статье исследований было применение системности к проблемам создания укладов аграрном секторе.

Методика исследования. В процессе исследования использованы общенаучные и специальные методические подходы и методы, в частности: системный подход – к рассмотрению поставленной проблемы; монографический метод – при изучении литературных источников по исследуемой проблеме; методы анализа и синтеза – при рассмотрении различных точек зрения в раскрытии сущности понятия "уклад" и характеризовать его признаков, абстрактно-логический метод – при формировании выводов результатов исследования.

Результаты. В статье раскрыто сущность, понятие "уклад", осуществлен системный анализ и сравнение трактовок данного понятия различными учеными. Системное понимание понятия "уклад" в статье позволило сгруппировать различные точки зрения в раскрытии данного толкования и охарактеризовать их признаки. Дано собственное определение сельскохозяйственного уклада как социально-экономической категории. Доказано, что для эффективного развития укладов нужна система принципов, которая не может функционировать сама по себе (все составляющие системы должны быть во взаимосвязи и взаимозависимости).

Определены признаки укладов, в частности: надежное кадровое обеспечение, инновационность, обеспечения интересов участников, социальная защита работников, выгодное географическое положение. Исследовано характеристику укладов: особая форма экономической активности; самостоятельность в принятии решений; наличие свободы выбора, направлений и методов деятельности; постоянное присутствие факторов риска. Доказано, что развитие укладов играет главную роль в формировании аграрной политики государства. Выделено, что существование различных укладов может считаться стратегическим направлением для создания цивилизованного сельского хозяйства на селе.

Научная новизна. Научная новизна заключается в обосновании того, что оптимальное количество укладов на сельской территории, которая обеспечит создание дополнительных рабочих мест и возможность заработка для крестьян, охрану и рациональное землепользование и даст стабильный экономический рост, а дальше поступательное развитие региона.

Практическая значимость. Полученные результаты исследований могут быть использованы при создании различных организационно-правовых формах сельскохозяйственных предприятий.

Ключевые слова: сельскохозяйственный уклад, отношения собственности, уклад, организационно-правовые формы, экономическая категория, сельское хозяйство.